

УДК 330.341.1

Прощаликіна А. М.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРАЇНАХ З ТРАНСФОРМАЦІЙНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Досліджені стан, основні проблеми і шляхи активізації інноваційної діяльності в країнах з трансформаційною економікою.

A state, basic problems and ways of activation of innovation activity in countries with the transformation economy are investigated in article.

Досвід розвинених країн свідчить про те, що в сучасних умовах активізація інноваційної діяльності є одним з найважливіших факторів забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та прискорення економічного зростання. Не дивлячись на неодноразові заяви про необхідність активізації інноваційної діяльності, постсоціалістичні країни поки не змогли сформувати інноваційну модель розвитку. Саме тому дослідженню даної проблеми надається велика увага в роботах вчених країн з перехідною економікою. Так, проблеми організації і регулювання інноваційної діяльності розглядаються в працях Александрової В., Бажала Ю., Варшавського А., Гейця В., Динкіна А., Іванової Н., Расулева А., Силуянової Е. Питання підвищення ефективності державної інноваційної політики досліджуються в роботах Альжановой Ф., Гамана Н., Лапко Е., Мясніковича М., Федулової Л. Проблеми фінансового забезпечення і стимулювання інноваційної діяльності досліджували Гуменюк Д., Крупка М., Лукичев М., Новікова О., Онишко С. Окремі аспекти науково-технічного прогнозування інноваційної діяльності, розвитку ринку інновацій, форм інноваційного підприємництва, розвитку інноваційної інфраструктури розглянуті в роботах Алімова Р., Ермасова С., Косалса Л., Малінецького Г., Орешенкова А., Панфілова В. та ін.

Проте маловивченими аспектами даної проблеми є механізм комплексного розвитку інноваційної діяльності і шляхи розвитку інноваційного потенціалу в умовах трансформаційної економіки. Тому метою нашого дослідження є аналіз проблем розвитку інноваційної діяльності в умовах ринкової трансформації економіки.

В країнах з трансформаційною економікою відбувається формування інноваційних систем, проте не вирішеним залишається цілий ряд проблем щодо розвитку сфери НДДКР. Ці проблеми схожі для постсоціалістичних країн, тому вивчення досвіду формування інноваційних систем має велике значення для розвитку інноваційної діяльності кожної з країн. Розвитку інноваційного потенціалу і формуванню інноваційних систем заважають архаїчність організаційної структури і нерозвиненість ефективних механізмів управління інноваційною сферою, без урахування реального попиту на науково-технічні розробки, без наявності розвинутої системи стимулювання інноваційної діяльності і відповідної інфраструктури. Ці проблеми обумовлюють негативні тенденції розвитку сфери НДДКР країн з трансформаційною економікою.

Останніми роками в країнах СНД спостерігається порівняно низький рівень обсягу виконаних науково-технічних робіт у ВВП (таблиця 1) [1,185].

Як показують дані таблиці, в більшості з них (Вірменії, Грузії, Киргизстані, Азербайджані, Казахстані, Таджикистані і Молдові) в 2005 році цей показник знаходився в межах 0,1-0,4%. Виняток складають Росія, Білорусь і Україна, де він значне вище (1,2% і 1,13% відповідно). Але порівняно з 1991 роком частка виконаних робіт у ВВП скоротилась у всіх країн СНД і за останні роки постійно скорочувалась.

Таблиця 1.

Питома вага обсягу виконаних науково-технічних робіт у ВВП країн СНД

Країна	1991	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Азербайджан	0,8	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2
Арменія	1,1	0,1	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Білорусь	1,4	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	1,2
Грузія	1,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1
Казахстан	0,6	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Киргизстан	0,3	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Молдова	1,0	0,9	0,6	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4
Російська Федерація	1,9	0,9	1,2	1,4	1,4	1,5	1,9	1,2
Таджикистан	0,4	0,1	0,1	0,1	0,05	0,06	0,06	0,1
Україна	1,81	1,34	1,14	1,13	1,11	1,24	1,19	1,13

Практика економічно розвинених країн свідчить про те, що неможливо досягти високого рівня розвитку економіки без наявності сучасного людського капіталу. Проте в країнах СНД чисельність фахівців, що виконували дослідження і розробки, істотно скоротилася в порівнянні з дореформеним періодом. Найбільше чисельність дослідників скоротилася в Таджикистані. В інших країнах (Вірменії, Молдові, Білорусії, Україні, Росії) скорочення чисельності дослідників спостерігалось на рівні 2-7% щорічно [2]. Так, в Україні на сьогодні залишилося тільки 39% того кадрового потенціалу, який вона мала на початку 90-х років минулого століття [3,52].

Погіршилася і вікова структура наукових кадрів за рахунок збільшення чисельності фахівців старших 50 років. Негативні тенденції в кадровому забезпеченні інноваційної діяльності посилюються через значну еміграцію фахівців вищої кваліфікації, зниження якості освіти, низького рівня оплати і падіння престижності наукової праці.

До того ж незадовільним є матеріально-технічний стан наукових організацій. Велика частина наукового обладнання застаріла. При цьому коефіцієнт оновлення устаткування, за експертними оцінками, не перевищує 1-1,5% в рік. В таких умовах неможливо говорити про ефективний розвиток інноваційної діяльності.

Дуже низькою є інноваційна активність промислових підприємств країн СНД. Навіть країни з найвищими показниками частки інноваційно активних підприємств (Білорусь – 13-14%, Росія – 10-12%, Україна – 10-11%), істотно відстають від рівня економічно розвинених країн. Для порівняння: серед країн ЄС мінімальні показники інноваційної активності мають Португалія – 26%, Греція – 29%, проте і вони в двічі вище, ніж в СНД. А порівняно з країнами-лідерами в цій сфері, такими як Нідерланди (62%), Австрія (67%), Німеччина (69%), Данія (71%), Ірландія (74%), розрив ще більше – в 3-4 рази [3,92].

Низьким залишається і рівень мотивації підприємств здійснювати інноваційну діяльність, що пояснюється бажанням швидкого отримання прибутку. Основні цілі інноваційної діяльності підприємств – розширення асортименту продукції, збільшення частки підприємства на ринку або вихід на нові ринки збуту, поліпшення якості продукції. Хоча практика економічно розвинених країн показує, що в розрахунку на одну грошову одиницю витрат інноваційно активні підприємства забезпечують об'єм випуску в сім разів більший, ніж при виробництві за допомогою традиційних технологій.

Основними причинами низької інноваційної активності підприємств в постсоціалістичних країнах є брак власних засобів, високі процентні ставки, великі витрати на нововведення і тривалий термін їх окупності, недостатня фінансова підтримка

держави. Для підвищення інноваційної активності в постсоціалістичних країнах необхідне підвищення рівня витрат на НДДКР до 3% від ВВП (як це ухвалено в країнах ЄС).

На сьогодні основним джерелом фінансування інновацій є власні засоби підприємств. Це і обумовлює низький рівень інноваційної активності підприємств і відсутність комплексних інновацій. Обмеженість власних засобів не дає можливості одночасно модернізувати виробництво на всьому підприємстві.

Новим підходом, який може використовуватися при реалізації інноваційних проєктів, є затвердження принципу пайового фінансування, що дозволяє здійснювати дані розробки шляхом поєднання бюджетних засобів, ресурсів споживачів інноваційної продукції і власних засобів підприємств. Завдяки використанню даного механізму передбачається збільшення суми коштів, що залучаються, підвищення відповідальності виконавців проєкту за їх якість і своєчасність, що дозволить створити сприятливе середовище для проведення модернізації національної економіки [4,116].

Велике значення в підвищенні інноваційної активності мають малі і середні підприємства. Досвід як розвинених, так і нових індустріальних країн свідчить про те, що саме завдяки розвитку сектора малого бізнесу вони досягли значних економічних успіхів на інноваційному шляху розвитку. При цьому в США понад 60%, а у Великобританії – понад 40% малих підприємств зайнято в інноваційній сфері [5,114]. Крім того, за останні 25 років дослідницька результативність малих фірм виросла в середньому в 1,7 рази, а великих знизилась в 1,5 рази. Частка малих фірм в США складає близько 4% загальних витрат промисловості на НДДКР і більше 40% всіх нововведень, що витримали випробування ринком. Слід зазначити, що на шляху від НДДКР до ринкового виробу виживають менше 10% технічно обґрунтованих розробок, і статистика показує, що малі фірмам цей шлях долають легше [6,40].

В країнах СНД малий бізнес практично позбавлений можливості займатися інноваційною діяльністю. Для того, щоб він зміг стати провідником інновацій, необхідні правове врегулювання статусу малих інноваційних підприємств, створення нових інституційних і організаційних форм підтримки інноваційної діяльності, посилення взаємодії по лінії наука-виробництво, стимулювання кооперації великих і малих підприємств, а також створення умов для участі банків у фінансуванні інноваційної діяльності.

Практика показує, що розвиток інноваційної діяльності на підприємстві дає істотні соціальні результати. Зарплата на інноваційно активних підприємствах помітно вище, ніж на неінноваційних. Причому на підприємствах, що здійснюють нововведення на міжнародному рівні, вона вище майже в 2 рази. На цих підприємствах існує повна зайнятість, вище продуктивність праці, стабільна соціальна атмосфера, що сприяє розвитку людського капіталу [7,85].

Зусилля держави по стимулюванню інноваційної діяльності підприємств повинні бути сконцентровані на усуненні основних причин низької зацікавленості бізнесу в підвищенні інноваційної активності. У сфері підтримки інновацій потрібно чітко дотримуватися принципу, згідно з яким в ринковій економіці відбір інноваційних проєктів відбувається на основі проведення незалежної експертизи відносно науково-технічної і економічної доцільності, а не на підставі рішень міністерств і відомств.

Водночас існуюча структура управління науково-технологічною та інноваційною діяльністю в країнах з трансформаційною економікою є недосконалою і переобтяжена великою кількістю нескоординованих органів, що функціонують без належної взаємодії, комплексного і системного розподілу повноважень, ієрархії підпорядкування.

Важливою умовою розвитку інноваційної діяльності є створення інноваційної інфраструктури. На сьогодні в постсоціалістичних країнах вона знаходиться на етапі становлення. Для активізації інноваційної діяльності необхідно ввести конкурсне фінансування наукових та інноваційних проектів, розширити і упорядкувати систему фондів, які забезпечують фінансування наукових досліджень. Крім того, необхідно забезпечити стимулювання розвитку інституційних і організаційних форм підтримки інноваційної діяльності (технопарків, технополісів, науково-технологічних центрів). На регіональному рівні необхідно посилити співпрацю підприємницьких структур з науково-освітніми центрами (вузами, НДІ, конструкторськими бюро і т.д.). Науково-освітні центри є важливим сектором наукової діяльності в розвинених країнах. На них припадає значна частка фундаментальних досліджень і прикладних робіт. Їх взаємодія з підприємствами обумовить упровадження розробок у виробництво і збільшення величини їх фінансування.

Важливим компонентом інноваційного потенціалу країни є ресурси науково-технічної інформації. Разом із створенням загальної системи науково-технічної інформації необхідне вжити заходи інформаційної підтримки інноваційної діяльності на основі інтеграції ресурсів науково-технічної інформації, особливо на міжнародному рівні.

На практиці така інтеграція, наприклад, може бути досягнута в рамках комплексних міждисциплінарних програм, проблемно-орієнтованих інформаційних баз і банків даних фундаментальних і прикладних наукових досліджень з використанням уніфікованих програмних і технічних засобів, розвитку комп'ютерних мереж передачі даних в створюваній системі технологічних ресурсів [5,117].

Важливу роль у розвитку інноваційної діяльності має активізація міжнародної співпраці в інноваційній сфері. Адже інновації, особливо стратегічного характеру, як правило, не обмежуються національними рамками. Результати дослідження показують, що мали договірні відносини з іноземними партнерами 78,7% промислових підприємств і 61,8% науково-технічних організацій Росії. В Білорусії відповідно 93,5% і 78,7%, Киргизстані – 71,1% і 68,3%, Молдові – 80,0% і 58,6%, Україні – 55, 9% науково-технічних організацій. Частка країн СНД є переважаючою в міжнародній співпраці постсоціалістичних країн. Значна частка підприємств і організацій має договірні відносини з партнерами з інших європейських країн, особливо з суміжними. При цьому промислові підприємства більш активні в своїй міжнародній діяльності, ніж науково-технічні організації. Чисельність підприємств і організацій, що встановили договірно-правові відносини з фірмами країн Південно-Східної Азії коливається від 3,2% науково-технічних організацій в Киргизстані до 27,9% науково-технічних організацій Білорусії; з фірмами країн Північної Америки – від 2,2% науково-технічних організацій України до 19,7% промислових підприємств Росії. Слабо представлені в економічному і науково-технічному співробітництві країни Латинської Америки, а також інших регіонів світу [8].

За змістом економічного і науково-технічного співробітництва підприємств і організацій мали місце договори про спільне здійснення виробничої діяльності - 5,9% організацій галузевої науки Росії, 9,8% - Білорусі, 1,6% - Киргизстана, 8,6% - Молдови, 2,2% - України [8]. Лише незначна частка підприємств і організацій здійснювали спільну із зарубіжними партнерами інноваційну діяльність. Резерв підвищення інноваційної активності за рахунок міжнародної співпраці залишається фактично невикористаним. Важливу роль у встановленні і розвитку зв'язків із зарубіжними партнерами має чинник привабливості моделей і досвіду економічного розвитку тих або інших країн та рівень розвитку економічних зв'язків між країнами.

Вітчизняний і світовий досвід підтверджують необхідність комплексного нормативно-правового регулювання і економічного стимулювання розвитку науки і інновацій. Цікавим в даному аспекті є досвід Молдови, де ухвалений Кодекс законів про науку і інновації. В ньому чітко визначені правові, фінансові і організаційні стимули, направлені на підвищення рівня розвитку фундаментальних і прикладних досліджень, заохочення нововведень і технологічних інновацій, упровадження яких в практику дозволить підвищити ефективність наукових досліджень. В Кодексі сформульовані нові принципи концентрації бюджетних засобів на пріоритетних напрямках в рамках Академії наук Молдови. Відповідно до Кодексу, наукові розробки звільняються від податку на прибуток, введена нульова ставка податку на додану вартість, не стягуються митний збір на обладнання, інструменти і матеріали, що імпортуються для проведення фундаментальних досліджень [9,139].

Для розвитку інноваційної діяльності необхідне підвищення матеріального стимулювання праці у сфері науки і освіти. В цьому аспекті для країн з перехідною економікою представляє великий інтерес досвід Польщі, де перехідний процес характеризувався зростанням диференціації оплати праці при значному підвищенні віддачі від людського капіталу. Якщо в 1987 р. високооплачуваний шахтар заробляв на 63% більше, а високооплачувані робітники в промисловості і будівництві лише трохи менше, ніж професор сфери НДДКР, то в 1992 році високооплачуваний спеціаліст сфери НДДКР заробляв в 1,5 рази більше високооплачуваного робітника в промисловості і будівництві, і в 2 рази більше високооплачуваного працівника сфери торгівлі [10,87].

Отже, орієнтація державної політики на підвищення статусу науки і освіти, стимулювання інноваційної активності приватного сектора, сприяння експорту високотехнологічної продукції дозволить постсоціалістичним країнам перейти на інноваційний шлях розвитку. Розвиток інноваційної діяльності повинен стати невід'ємною складовою реформування економік країн з трансформаційною економікою, адже недостатня увага до розвитку науково-технологічної сфери обумовлює структурну деформованість їх економік та домінування низькотехнологічних виробництв, які малосприйнятливі до наукових досягнень і не можуть забезпечити підвищення конкурентноздатності економік цих країн. Подальші дослідження зазначеної проблеми повинні проводитись у напрямі пошуку механізмів стимулювання розвитку інноваційної діяльності, активізації міжнародного співробітництва в науково-технічній сфері та підвищення комерціалізації результатів наукових досліджень у країнах з трансформаційною економікою.

Література:

1. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. зб. – К.: Держкомстат, 2006. – 360 с.
2. www.belisa.org.by – Белорусский институт системного анализа и информационного обеспечения научнотехнической сферы
3. Державне управління науково-технічними та економічними процесами реалізації Україною стратегічного курсу на європейську і євроатлантичну інтеграцію. Випуск 25 / Заг. ред. В. П. Горбуліна. – К.: ДП «НВЦ» Євроатлантикінформ», 2006. – 272 с.
4. Расулев А., Воронин С., Юсупова Н. Проблемы активизации инновационной деятельности в Узбекистане и ценовая и налоговая политика государства // Общество и экономика. – 2007. – №2-3. – С. 111-128.
5. Орешенков А. Построение инновационной системы как условие технологической модернизации экономики Беларуси // Общество и экономика. – 2006. – №11-12. – С. 108-117.
6. Малинецкий Г., Медведев И., Митин Н. Инновации для экономического роста. Взгляд из России // Безопасность Евразии. – 2002. – №3. – С. 36-84.
7. Косалс Л. Технологические инновации в России: социально-экономический аспект // Общество и экономика. – 2001. – №7-8. – С. 78-94.

8. Лисин Б.К., Фридлянов В.Н. Инновационный потенциал как фактор развития Межгосударственное социально-экономическое исследование // [www. inti.kz](http://www.inti.kz) –национальный центр научно-технической информации республики Казахстан
9. Тимуш А. Социально-экономические аспекты реформирования науки в республике Молдова // Общество и экономика. – 2007. - №9-10. – С. 139-146.
10. Варшавский А. Е. О рекомендациях по сохранению и дальнейшему развитию российской науки // Экономика и математические методы. – 2003. – Том 39. - №2. – С. 86-105.

Рекомендовано до публікації
д.е.н., академіком Амошою О.І. 21.05.08

Надійшла до редакції
12.05.08